

JAN PTAK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Walki książąt o Sandomierz w XIII wieku

Przedstawienie w jednym artykule całego stulecia dziejów tak liczącego się ośrodka, jakim był średniowieczny Sandomierz, nie jest rzeczą łatwą, nawet jeżeli temat dotyczy jedynie ich wyodrębnionego aspektu. Wymaga bowiem przekrojowego ujęcia, a to pociąga za sobą konieczność pominięcia lub bardzo ogólnego potraktowania wielu zagadnień istotnych dla całości obrazu. W dodatku większość z nich była wielokrotnie badana przez historyków i ma już bogatą literaturę. Dość szczupły zasób źródeł spowodował też, iż poddając je wnikliwym analizom i rozmaicie interpretując ich treść, formułowano na tej podstawie rozbieżne, a nierzadko wzajemnie wykluczające się wnioski. Nie jest możliwe prezentowanie w obecnym opracowaniu wszystkich stanowisk zajmowanych przez badaczy w poruszanych tu kwestiach, co powoduje konieczność odwołania się głównie do tych najbardziej utrwalaonych w piśmiennictwie historycznym.

Sandomierz wchodził w XIII wiek z ugruntowaną pozycją stolicy odrębnego księstwa, mającego za sobą okres formowania się struktur organizacyjnych i utrwalania miejsca w obrębie podzielonego państwa. Od momentu, gdy ośrodek ten pojawił się na arenie dziejowej jako jeden z kilku grodów wyróżnionych przez Galla Anonima mianem *sedes regni principales* (pod tym określeniem zapewne kryły się stolice prowincji)¹, do przekształcenia go w stolicę osobnej dzielnicy minęło około pół wieku. Wyodrębnianie się księstwa sandomierskiego w XII wieku następowało stopniowo i było długim procesem². Wincenty Kadłubek podał, że Bolesław

¹ *Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum polonorum*, wyd. K. Maleczyński, Kraków 1952, *Monumenta Poloniae Historica* (cyt. dalej: MPH), seria II, t. II, s. 75: Rok 1097.

² T. Lalik, *Sandomierskie we wcześniejszym średniowieczu. Prowincja, księstwo, województwo*, w: *Studia Sandomierskie. Materiały do dziejów miasta Sandomierza i regionu sandomierskiego*, red.

Krzywousty przed śmiercią powierzył swoje państwo czterem synom (nie uwzględniając najmłodszego Kazimierza), z których najstarszy miał posiadać dzielnicę krakowską i zwierzchnią władzę nad całością dziedzictwa³. Jeden z tej czwórki, Henryk, z czasem objął Sandomierz jako stolicę osobnego księstwa, stąd zwany był potem Sandomierskim. Zdaniem większości historyków Henryk otrzymał je już na mocy postanowienia Bolesława Krzywoustego, lecz z racji młodego wieku przebywał początkowo u boku swej matki Salomei, której przydzielono jako oprawę wdowią tereny wokół Łęczycy i Sieradza. Po pozbawieniu Władysława II władzy senioralnej przez przyrodnich braci, jego następcą Bolesław Kędzierzawy przekazał Henrykowi należne mu ziemie, przy okazji powiększając je, być może, o Wiślicę, która dotąd zapewne wchodziła w skład dzielnicy krakowskiej⁴. Pojawił się też odosobniony pogląd, iż terytorium sandomierskie stanowiło, obok krakowskiego, część dzielnicy senioralnej, po czym zostało z niej wyodrębnione i nadane Henrykowi przez jego braci dopiero po upadku rządów pierwszego seniora w 1146 r.⁵

Śmierć Henryka w 1166 r. spowodowała podział jego posiadłości między pozostałych synów Bolesława Krzywoustego. Część tego terytorium wraz z Sandomierzem zajął ówczesny senior Bolesław Kędzierzawy, swoje udziały dostali też Mieszko Stary i Kazimierz Sprawiedliwy. Ostatni z wymienionych, który otrzymał Wiślicę, po zgonie Bolesława Kędzierzawego w 1173 r. uzyskał też władzę nad Sandomierzem. Jego śmierć w 1194 r. otworzyła okres wzrastającego znaczenia tego ośrodka jako stolicy księstwa, o które zabiegali kolejni Piastowie przez całe następne stulecie. Intensywność ich wysiłków w niektórych momentach najlepiej świadczy o roli, jaką dzielnica sandomierska odgrywała w podzielonym państwie.

Sam Sandomierz w XIII wieku powinien być postrzegany co najmniej w trzech wymiarach. Po pierwsze był liczącym się ośrodkiem władzy politycznej i administracyjnej. Jak już wspomniano, w wyniku decyzji Bolesława Krzywoustego, często nazywanej w historiografii jego testamentem, jak i późniejszego rozwoju

T. Wąsowicz, J. Pazdur, [Warszawa] 1967, s. 69–76. Zob. też polemikę K. Buczka, *O dzielnicę księcia Henryka Sandomierskiego*, „Przegląd Historyczny”, T. 61: 1970, s. 696–703.

³ *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem Kronika polska*, wyd. M. Plezia, Kraków 1994, MPH, seria II, t. XI, s. 118–119.

⁴ J. Mitkowski, *Henryk (ur. między 1127 a 1135, zm. 1166)*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 9, Wrocław-Warszawa-Kraków 1960–1961, s. 408–409.

⁵ Autorem tej tezy był Gerard Labuda (*Testament Bolesława Krzywoustego*, w: *Opuscula Casimiro Tymieniecki septuagenario dedicata*, Poznań 1959, s. 183–194), według którego pierwotnym uposażeniem najmłodszych synów Bolesława Krzywoustego – Henryka i Kazimierza miała być oprawa wdowia ich matki, czyli wspomniane ziemie łączycycka i sieradzka.

wypadków, stał się stołecznym grodem jednej z dzielnic⁶. Znajdowało to odbicie w oficjalnej tytulaturze książąt sprawujących w nim władzę. Rezydencja książęca mieściła się w grodzie, którego usytuowanie badacze zazwyczaj wskazują w miejscu obecnego zamku⁷. Ze względu na swój warowny charakter, nieraz stanowiła ona także kluczowy punkt w działaniach militarnych rozgrywających się na terenie księstwa.

W związku z przemianami ustrojowymi, jakie nastąpiły po podziałach terytorialnych państwa w XII i XIII wieku, ukształtował się też w poszczególnych dzielnicach aparat administracyjny, złożony z urzędników powoływanych przez władców. Zjawisko to jest widoczne także w dziejach dzielnicy sandomierskiej⁸. Naczelne miejsce wśród tych urzędników zajmował wojewoda, zastępujący księcia w sprawowaniu rządów i dowodzeniu wojskiem. Urząd ten często pełniły osoby wybitne, wywierające wpływ nie tylko na sytuację wewnętrzną w poszczególnych księstwach, ale także na stosunki międzydzielnicowe.

Drugą dziedziną życia zbiorowego, w ramach której Sandomierz w omawianej epoce odgrywał w państwie Piastów wyróżniającą się rolę, było życie kościelne. Choć rangą ustępował ośrodkom będącym siedzibami biskupstw, swoją wysoką pozycję zawdzięczał przede wszystkim kolegiacie pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny, wzniesionej za czasów Kazimierza Sprawiedliwego⁹. Kapituła kolegiacka, licząca pięciu prałatów, ośmiu kanoników i tyluż wikariuszy była ważnym i wpływowym gremium, drugim pod względem ważności (po katedralnej) w całej diecezji krakowskiej¹⁰. Otrzymywała od samego początku hojne nadania i przywileje książęce. Sandomierscy prałaci i kanonicy tworzyli liczące się środowisko kościelne i intelektualne. Najbardziej znaną postacią z tego kręgu był piastujący w niej godność prepozyta mistrz Wincenty zwany Kadłubkiem, wybitny historyk i późniejszy biskup krakowski, a być może wychowawca i nauczyciel małoletniego Leszka

⁶ A. Teterycz-Puzio, *Geneza województwa sandomierskiego. Terytorium i miejsce w strukturze państwa polskiego w średniowieczu*, Słupsk 2001; eadem, *Na rozstajnych drogach. Mazowsze a Małopolska w latach 1138–1313*, Słupsk 2012 (tu wcześniejsza literatura).

⁷ S. Tabaczyński, A. Buko, *Sandomierz. Starożytność. Wczesne średniowiecze*, Rzeszów 1981, s. 83–103.

⁸ A. Teterycz-Puzio, *Urzednicy sandomierscy w okresie rozbitcia dzielnicowego. Geneza, znaczenie, kompetencje*, „Słupskie Studia Historyczne”, T. 8: 2000, s. 39–63.

⁹ J. Dobosz, *Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego*, Poznań 1995.

¹⁰ W. Wójcik, *Życie religijne*, w: *Dzieje Sandomierza*, red. H. Samsonowicz, t. 4, 1918–1980, red. W. Czajka, Warszawa 1994, s. 115; L. Poniewozik, *Prałaci i kanonicy sandomierscy w okresie średniowiecza*, Toruń 2004, s. 17–20.

Białego¹¹. Także inni członkowie tego gremium pełnili wysokie urzędy w otoczeniu sandomierskich książąt: kustosz Pełka i prepozyt Prokop byli kanclerzami Bolesława Wstydlwego, kanonik Filip występował jako podkanclerzy w ostatnich latach panowania Leszka Czarnego¹². Przez kapitułę sandomierską do sakry biskupiej w Krakowie wiodła droga Prandoty z Białaczowa, wspomnianego Prokopa, a także Nankera. Poza klerem parafialnym funkcjonowały w Sandomierzu wspólnoty zakonne: dominikanie i kanonicy Św. Ducha de Saxia¹³. Ich obecność również wywierała znaczący wpływ na społeczne, duchowe i intelektualne oblicze tego ośrodka.

W trzecim ze wspomnianych aspektów Sandomierz był liczącą się we wschodniej Małopolsce jednostką osadniczą, funkcjonującą w sąsiedztwie książęcego grodu. Ostatecznie lokację miasta na prawie magdeburskim przeprowadził w 1286 r. Leszek Czarny¹⁴. Poprzedzały ją jednak o wiele starsze formy osadnicze, wśród nich być może gmina o charakterze miejskim na tzw. Wzgórzach Staromiejskich, zniszczona w wyniku tatarskiego najazdu w 1260 r.¹⁵ Sandomierski ośrodek miał możliwość pomyślnego rozwoju gospodarczego dzięki korzystnemu usytuowaniu nad Wisłą i na lądowym szlaku komunikacyjnym łączącym ziemie polskie z Rusią¹⁶. Powstała w wyniku lokacji gmina miejska z wójtem na czele stanowiła ważny podmiot w stosunkach politycznych i społecznych nie tylko na terenie księstwa, ale i w skali całego kraju. Ufortyfikowane miasto, choć dysponujące zapewne jedynie obwarowaniami drewniano-ziemnymi, miało spore znaczenie obronne. Podobnie jak mieszkańcy innych miast, sandomierscy mieszcianie mogli być znaczącym elementem systemu wojskowego dzielnicy, przeznaczonym nie tylko do obrony własnego ośrodka. Zgodnie z zapisem w dokumencie lokacyjnym byli bowiem zobowiązani wystawiać czterech strzelców (kuszników) na organizowane przez książąt wyprawy wojenne.

Rolę Sandomierza w wydarzeniach politycznych rozgrywających się na ziemiach polskich, począwszy od utworzenia w nim stolicy odrębnego księstwa w XII wieku, przez cały wiek XIII i początki następnego stulecia determinowały

¹¹ M. Chrzanowski, *Leszek Biały, książę krakowski i sandomierski, princeps Poloniae (ok. 1184–23/24 listopada 1227)*, Kraków 2013, s. 33.

¹² *Urządnicy małopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Kurtyka et al., Wrocław 1990, s. 266–273.

¹³ F. Kiryk, *Obiekty i instytucje sandomierskiego ośrodka religijnego w wiekach X–XX*, w: *Atlas historyczny miast polskich*, red. R. Czaja, t. V, *Małopolska*, red. Z. Noga, z. 2, *Sandomierz*, red. Z. Noga, Sandomierz-Kraków 2014, s. 18–20.

¹⁴ *Dokument lokacyjny Leszka Czarnego dla Sandomierza z 1286 roku*, wyd. T. Giergiel, R. Jop, Sandomierz 2015; T. Lalik, *Lokacja Sandomierza w roku 1286*, w: *Dzieje Sandomierza*, red. H. Samsowicz, t. 1, *Średniowiecze*, red. S. Trawkowski, Warszawa 1993, s. 99–114.

¹⁵ A. Buko, *Początki Sandomierza*, Warszawa 1998, s. 109–117.

¹⁶ T. Wąsowicz, *Sandomierska sieć drożna*, w: *Studia Sandomierskie...*, s. 113–119.

rozgrywki o władzę w obrębie piastowskiego władztwa, niekiedy też z udziałem członków dynastii panujących w sąsiednich państwach. Jak już wspomniano, ośrodek ten był stolicą jednego z dwóch księstw, których terytoria określa się wspólną nazwą Małopolski¹⁷. W praktyce przez większość XIII wieku obie te dzielnice miały też wspólnego władcę z Krakowem jako głównym ośrodkiem władzy. Nie znosiło to formalnej odrębności księstwa sandomierskiego, co znajdowało odbicie zarówno w tytulaturze władców, jak i w funkcjonowaniu w obu częściach Małopolski osobnych aparatów urzędniczych, a często także w odrębnej pragmatyce życia politycznego¹⁸.

Po śmierci Kazimierza Sprawiedliwego, którego panowaniu podlegały obie wspomniane dzielnice oraz Mazowsze, władza nad Małopolską miała przypaść jego starszemu synowi Leszkowi zwanemu Białym. Ponieważ miał on wówczas zaledwie dziesięć lat, a jego brat Konrad był jeszcze o kilka lat młodszy, opiekę nad nimi sprawowała matka Helena jako księżna-regentka, zabiegając o ich prawa do władania po ojcu¹⁹. W tym okresie losy Leszka i jego matki splotły się w szczególnie sposób z Sandomierzem. Oboje rezydowali tam także wówczas, gdy władzę w Krakowie za ich zgodą przejął Mieszko Stary²⁰. Stan taki utrzymał się także później, gdy na tronie krakowskim zasiadał (być może aż do 1206 r.) z woli możnowładztwa syn Mieszka Starego Władysław Łaskonogi.

¹⁷ Sama nazwa „Małopolska” (*Polonia Minor*) pojawia się dopiero po zjednoczeniu Polski w XIV w., zob. A. Piskozub, *Dziedzictwo polskiej przestrzeni*, Wrocław 1987, s. 57.

¹⁸ A. Teterycz-Puzio, *Małopolska w ustroju Polski piastowskiej ze szczególnym uwzględnieniem terytorium sandomierskiego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, T. 53: 2001, z. 1, s. 93–116; T. Giergiel, *Colloquia rycerstwa sandomierskiego. Od wieców dzielnicowych do zjazdu ziem polskich w Chęcinach w 1331 roku*, w: *Lokalne społeczności a konstytucje i uchwały sejmowe. Z dziejów parlamentaryzmu między Wisłą a Pilicą*, red. J. Muszyńska, J. Pielas, Kielce 2008, s. 9–55.

¹⁹ Z. Budkova, Z. Perzanowski, *Helena (zm. przed 1206)*, w: *PSB*, t. 9, Wrocław-Warszawa-Kraków 1960–1961, s. 358–359; M. Chrzanowski, *Leszek Biały...*, s. 31–33; A. Teterycz-Puzio, *Piastowskie księżne regentki. O utrzymanie władzy dla synów (koniec XII w. – początek XIV w.)*, Kraków 2016, s. 31–39.

²⁰ Tak to ujął M. Chrzanowski, *Leszek Biały...*, s. 40: „Młodzieńczą edukację i związek księcia z Sandomierzem, można podzielić na trzy okresy. Pierwszy, przypadający na lata 1190–1194, gdy książę będący jeszcze dzieckiem, spod opieki matki trafił pod czujne oko wychowawców. Drugi, w latach 1194–1198, gdy po śmierci Kazimierza została ustanowiona regencja i 10–14-letni Leszek przysposabiał się do przyszłych rządów przy boku matki, Wincentego i Goworka. Wreszcie trzeci okres, w latach 1198–1202, gdy książę za radą matki ustąpił miejsca w Krakowie swojemu stryjowi, Mieszkowi Staremu”. Warto jednak dodać, iż w ostatnim z podanych przedziałów czasowych panowanie Mieszka Starego w Krakowie zostało przerwane, gdy Leszek zasiadał na tronie krakowskim i Sandomierz nie był jego główną rezydencją (*ibidem*, s. 44–45).

Symbolicznego znaczenia w okresie rywalizacji o tron krakowski po śmierci Mieszka Starego nabrała postać Goworka, uważanego za pierwszego wojewodę sandomierskiego, człowieka oddanego sprawie małoletnich synów zmarłego Kazimierza i zasłużonego obrońcy ich praw do tronu. Według przekazu Wincentego Kadłubka książę Leszek Biały wolał zrezygnować z panowania na krakowskiej stolicy, niż oddalić owego dostojnika, jak tego żądało od niego możnowładztwo z wojewodą krakowskim Mikołajem na czele. Miało to być ze strony Leszka dowodem niezwykłej lojalności i wdzięczności wobec Goworka²¹.

Krakowski tron dostał się wówczas Władysławowi Laskonogiemu, podczas gdy władza Leszka Białego ograniczała się do dzielnicy sandomierskiej. Nie wiadomo dokładnie, jak długo utrzymał się ten stan rzeczy. Według niektórych badaczy objęcie przez Leszka tronu w drugim z małopolskich księstw nastąpiło już w roku 1202, inni są skłonni sytuować datę tego wydarzenia cztery lata później²². Przyjawszy tę drugą ewentualność trzeba stwierdzić, iż Sandomierz był jego główną siedzibą aż przez kilkanaście lat (od 1194 do 1206 r.). Najpewniej w oparciu o tamtejszy gród przygotowano też latem 1205 r. odparcie najazdu księcia halicko-włodzimierskiego Romana, któremu wojska Leszka Białego i Konrada zadały klęskę pod Zawichostem²³.

²¹ Tak przedstawił to wydarzenie Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, tłum. i oprac. B. Kürbis, Wrocław 1992, s. 261–269. W rzeczywistości Leszek Biały nie zdecydował się na objęcie tronu w Krakowie po śmierci Mieszka Starego, nie chcąc uzależnić się od tamtejszego wojewody Mikołaja, rywalizującego z Goworkiem o wpływy. Zob. S. Smolka, *Mieszko Stary i jego wiek oraz uwagi o pierwotnym ustroju społecznym Polski piastowskiej*, Warszawa 1959, s. 386–387. Podobnie oceniają tę decyzję współcześni badacze, zob. M. Chrzanowski, *Leszek Biały...*, s. 47–49. Goworek piastował urząd wojewody sandomierskiego od ok. 1195 r., w tymże roku na czele wojsk sandomierskich uczestniczył w bitwie nad Mozgawą, zob. J. Wyrozumski, *Goworek (w. XII/XIII)*, w: *PSB*, t. 8, Wrocław-Warszawa-Kraków 1959–1960, s. 389–390; *Urzędnicy małopolscy...*, s. 219; T. Giergiel, *Rycerstwo ziemi sandomierskiej. Podstawy kształtowania się rycerstwa sandomierskiego do połowy XIII wieku*, Warszawa 2004, s. 151–157.

²² G. Labuda, *Zaginiona kronika z pierwszej połowy XIII wieku w Rocznikach Królestwa Polskiego Jana Długosza. Próba rekonstrukcji*, Poznań 1983, s. 37–41.

²³ Według Jana Długosza wojska książąt Leszka Białego i Konrada Mazowieckiego koncentrowały się przed bitwą w Sandomierzu. Tam również został tymczasowo pochowany poległy w niej książę halicko-włodzimierski Roman. Zob. L.P. Słupecki, *Bitwa pod Zawichostem 19 czerwca 1205*, w: *Szkice zawichojskie*, red. T. Dunin-Wąsowicz, S. Tabaczyński, Zawichost 1999, s. 92–100; J. Ptak, *Co Długosz mógł wiedzieć o bitwie stoczonej w 1205 r. pod Zawichostem?* w: *Ecclesia – cultura – potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa. Księga ofiarowana Siostrze Profesor Urszuli Borkowskiej OSU*, red. P. Kras et al., Kraków 2006, s. 673–687.

Co najmniej więc od roku 1206 aż do tragicznej śmierci w 1227 r. Leszek Biały niemal nieprzerwanie sprawował rządy nad całą Małopolską²⁴. Zapoczątkowała ona kolejny okres rywalizacji o ten region z udziałem kilku książąt, których głównym celem były rządy w Krakowie. Początkowo owdowiała księżna Grzymisława podjęła starania o zabezpieczenie schedy po Leszku dla ich małoletniego syna Bolesława, zwanego później Wstydliwym²⁵. W jego imieniu objęła rządy w obu księstwach, tytułując się w dokumentach z lat 1227–1228 księżną polską, następnie księżną sandomierską, albo księżną krakowską i sandomierską²⁶. Wkrótce jednak została zmuszona do rezygnacji na rzecz swego szwagra, księcia Konrada Mazowieckiego, który mianował się opiekunem bratanka, po czym przekazał Sandomierz swemu synowi Bolesławowi. Widnieje on w dokumentach z tytułem księcia sandomierskiego krótko, jedynie w latach 1230–1232²⁷. Ponieważ Grzymisława również wystąpiła w 1231 r. w jednym z dokumentów jako księżna sandomierska, można domniemywać, iż początkowo posiadał on jedynie „właściwą Sandomierszczyznę”, a inne części tej dzielnicy z Radomiem i Lublinem pozostały nadal w rękach wdowy. Dopiero pod koniec tego okresu (w roku 1231 albo na początku następnego) Bolesław Konradowicz opanował całe księstwo, korzystając z pomocy ojca, walczącego wtedy o krakowską stolicę²⁸.

Wkrótce nastąpiła kolejna zmiana we władaniu tym ośrodkiem, będąca prawdopodobnie rezultatem ustaleń przyjętych przez Konrada i Henryka Brodatego na zjeździe koło Skaryszewa w listopadzie 1232 r., zawierających zgodę Konrada na przejście władzy nad Krakowem przez księcia śląskiego oraz powrót do Sandomierza Grzymisławy z synem. Bolesław Konradowicz prawdopodobnie otrzymał

²⁴ Należy bowiem uwzględnić epizod rządów w Krakowie Mieszka Płatonowego w latach 1210–1211 (M. Chrzanowski, *Leszek Biały...*, s. 99–100), przed którym Leszek Biały musiał ustąpić, zapewne po raz kolejny umieszczając swoją główną rezydencję w Sandomierzu.

²⁵ A. Teterycz-Puzio, *Piastowskie księżne regentki...*, s. 70–73.

²⁶ *Ibidem*, s. 79–81.

²⁷ Z. Kozłowska-Budkowa, *Bolesław (1208–1248)*, w: *PSB*, t. 2, Kraków 1936, s. 263–264.

²⁸ *Ibidem*, s. 263. Warto zauważyć, iż to posunięcie mogło oznaczać całkowite wydziedziczenie małoletniego Bolesława Wstydliwego z praw do księstwa sandomierskiego i stanowiłoby groźny precedens ustrojowy. Można przypuszczać, iż jego stryj zamierzał osadzić go na skrawku tego księstwa, jakim była ziemia wiślicka. Wskazuje na to funkcjonowanie w 1231 r. urzędu wojewody wiślickiego w osobie możnowładcy o imieniu Mściwoj, zob. *Urzednicy malopolscy...*, s. 252. O tej postaci pisał J. Wyrozumski, *Mściwoj (Mszczuj, Mściw)*, (1. poł. XIII w.), w: *PSB*, t. 22, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 231–232. Podał tam, iż kasztelania wiślicka pozostała w rękach Grzymisławy, gdy na wiecu nad Pilicą w 1229 r. zmuszono ją do rezygnacji z utraconego już w praktyce Sandomierza. Wiślica stała się więc wówczas na krótko stołecznym ośrodkiem obszaru o randze wyższej niż kasztelania, skoro miała osobnego wojewodę. Nie ulega też wątpliwości, iż stało się tak ze względu na Grzymisławę i jej syna.

wówczas księstwo sieradzkie jako rekompensatę za utraconą dzielnicę sandomierską. Nie zakończyło to roszczeń Konrada do Małopolski; na krótki czas uwięził on nawet Grzymisławę i Bolesława w Sieciechowie, a potem zmusił ją do szukania schronienia w księstwie krakowskim pod opieką Henryka Brodatego. Dzielnica sandomierska została na dodatek okrojona przez niego w latach 1234–1237 z obszarów wokół Skrzynna, Żarnowa i Radomia²⁹. Ostatecznie jednak to Henrykowi udało się wygrać tę rywalizację, dzięki czemu aż do śmierci rządził bezpośrednio dzielnicą krakowską, sprawując jednocześnie kuratelę nad księstwem sandomierskim. Dzięki temu mógł w latach 1234–1238 nadać biskupowi lubuskiemu Opatów z 16 wsiami³⁰. Rządy Bolesława Wstydliwego w księstwie sandomierskim zostały uznane przez Konrada zapewne dopiero na zjeździe obu książąt i Grzymisławy w Przedborzu w lipcu 1239 r.³¹ Pozycja młodego księcia w tym samym roku uległa dalszemu wzmocnieniu dzięki przybyciu do Polski Kingi, córki króla węgierskiego Beli IV, która miała zostać jego żoną³².

Po zgonie Henryka Brodatego zwierzchnictwo nad Małopolską przejął w 1238 r. jego syn Henryk Pobożny, a po jego tragicznej śmierci z rąk Mongołów i krótkotrwałych rządach jego z kolei syna Bolesława Rogatki dzielnica krakowska dostała się w ręce Konrada Mazowieckiego. Mógł on więc podjąć próbę ponownego opanowania Sandomierza dla swego syna Bolesława³³. Jednak władanie tym ośrodkiem przez Bolesława Wstydliwego nie zostało wówczas realnie zagrożone, a dzięki zwycięstwu swych małopolskich zwolenników

²⁹ Od ok. 1234 (ew. 1236) aż do 1247 r. Konrad posługiwał się pieczęcią, na której figuruje w legendzie jako książę krakowski, mazowiecki, sandomierski i łęczycki. Umieszczenie w niej księstw małopolskich mogło być wyrazem jego roszczeń do tych terenów, zob. S.K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 278–280.

³⁰ K. Maleczyński, *Henryk I Brodaty (ok. 1163–1238)*, w: *PSB*, t. 9, Wrocław-Warszawa-Kraków 1960–1961, s. 403.

³¹ W intytulacji dokumentu wystawionego w Przedborzu 29 lipca 1239 r. czytamy: *ego Boleslaus Dei gracia dux Zandomirie cum matre mea* (Kodeks dyplomatyczny Małopolski (dalej: *KDM*), wyd. F. Piekosiński, t. 2, Kraków 1886, nr CCCCXVII). Ale podobne sformułowania można już znaleźć w dokumentach wystawianych od 1234 r., zob. A. Teterycz-Puzio, *Piastowskie księżne...*, s. 82–83.

³² Z. Budkowa, *Kunegunda (1234–1292)*, w: *PSB*, t. 16, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 186.

³³ Aż do ok. 1241 r. książę ten używał pieczęci z tytułem księcia mazowieckiego i sandomierskiego (S. BOLEZLAI DVCIS MAZOVIE SANDOMIRIE), zob. S.K. Kuczyński, *Pieczęcie...*, s. 283–287. Mogło to wynikać z posiadania przez niego przez cały ten czas części terenów księstwa sandomierskiego (Z. Kozłowska-Budkowa, *Bolesław...*, s. 263) albo stanowić odbicie pretensji do rządów nad jego stołecznym ośrodkiem.

nad Konradem w bitwie pod Suchodołem w 1243 r. uzyskał on także władzę nad Krakowem³⁴.

Rozpoczęte wówczas długie, trwające 36 lat panowanie Bolesława w obu dzielnicach można uznać za wyjątkowo stabilne w porównaniu z sytuacją w innych częściach piastowskiego państwa³⁵. Dotkliwymi w skutkach doświadczeniami okazały się jednak dwa wielkie najazdy Mongołów – w 1241 r. oraz na przełomie 1259 i 1260 r. Za każdym razem stolica księstwa sandomierskiego padała ich ofiarą³⁶. Być może zniszczenie tego ośrodka z grodem jako księżęcą siedzibą w 1260 r., wymagające długotrwałej odbudowy, sprawiło, że w ciągu najbliższych lat po najeździe nie ma w dokumentach śladów pobytu w nim Bolesława Wstydlivego³⁷.

Po jego bezpotomnej śmierci władzę nad obu księstwami za zgodą miejscowego możnowładztwa przejął Leszek Czarny z kujawskiej linii Piastów, dotąd posiadający księstwo sieradzkie³⁸. W roku 1280, a więc w początkach jego panowania w Małopolsce, doszło do najazdu ruskiego księcia Lwa Daniłowicza, sprawującego władzę w Haliczu. Według kilku przekazów źródłowych celem najazdu było trwałe opanowanie obu księstw³⁹. Piszący o tym wydarzeniu po prawie dwóch wiekach

³⁴ Konrad nie pogodził się z klęską i organizował kolejne najazdy na Małopolskę, m.in. w 1244 r. niszcząc okolice Kielc, a dwa lata później pokonując wojska Bolesława Wstydlivego pod Zaryszowem, zob. A. Gieysztor, *Trzy stulecia najdawniejszego Mazowsza (połowa X – połowa XIII w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 127.

³⁵ Oba księstwa były odtąd wymieniane w jego tytulaturze, m.in. w legendzie pieczęci używanej po 1250 r.: S[IGILLUM] BOLESLAI DEI GR[ATI]A DVCIS CRACOVIE ET SA[N]DOMIRIE, zob. Z. Piech, *Ikografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 204. Podobnie tytułowała się jego małżonka, zob. np. *KDM*, t. 1, nr 95 (25 listopada 1278): *Kunegundis ducissa Cracouie et Sandomirie*.

³⁶ O szlakach najazdów mongolskich na Polskę zob. T. Nowak, *Wojskowość polska w latach 1138–1340*, w: *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864*, red. J. Sikorski, t. 1, Warszawa 1965, s. 87–91.

³⁷ Najwcześniejszy znany dokument Bolesława wystawiony w Sandomierzu po drugim najeździe mongolskim jest datowany na 1270 r. (*Kodeks dyplomatyczny Polski*, dalej: *KDP*, t. 1, wyd. L. Rzyszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1847, nr CCCCLXXVI). Natomiast w przeciągu tego okresu kilka dokumentów zostało wydanych w pobliskim Osieku, co świadczy o obecności księcia na tym terenie, zob. *KDM*, t. 1, nr 61 (1262), nr 77 (1268), nr 78 (1269), t. 2, nr 473 (1264). W Osieku znajdował się wiejski dwór, w którym Bolesław Wstydlivy często zatrzymywał się, będąc w okolicach Sandomierza (P. Żmudzki, *Studium podzielonego królestwa. Książę Leszek Czarny*, Warszawa 2000, s. 273).

³⁸ Znalazło to odbicie w jego tytulaturze, zob. np.: *KDM*, t. 2, nr 490 (31 X 1280 r.): *Lestco Dei gracia dux Cracouie et Sandomirie et de Syradz*. O okolicznościach objęcia przez niego władzy w dzielnicach małopolskich zob. P. Żmudzki, *Studium...*, s. 265 i n.

³⁹ *Rocznik Małopolski*, w: *MPH*, t. 3, Lwów 1878, s. 181: *Leo dux Russie volens possidere ducatum Cracoviensem et Sandomirensensem...* Podobnie *Kronika Dzierzwy*, wyd. K. Pawłowski, Kraków 2013, *MPH*, seria II, t. XV, s. 83; o wartości jego przekazu zob. A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór dziejów polskich Jana Długosza (do roku 1384)*, Kraków 1887, s. 298. Natomiast ruskie źródło podaje, że Lew

Jan Długosz wspomniał, iż Sandomierz był wówczas oblegany przez najeźdźców, ale obrońcy potrafili stawić im skuteczny opór⁴⁰. Wiadomość ta jest uznawana za dość prawdopodobną, choćby z tego względu, iż ciągnący od wschodu w kierunku Krakowa Rusini musieli przekroczyć Wisłę i dokonali tego najpewniej w pobliżu Zawichostu lub Sandomierza⁴¹. Pobyt Rusinów i współdziałających z nimi Tatarów w okolicach Sandomierza zakończył się 23 lutego klęską pod Goźlicami, gdzie wystąpiły przeciwko nim wojska obu dzielnic pod dowództwem kasztelana krakowskiego i obu wojewodów⁴².

Sandomierz musiał już wówczas posiadać duże walory obronne, godne stolicy księstwa, po odbudowie ze zniszczeń 1260 r. Gdy w październiku 1282 r. na księstwo sandomierskie najechali Litwini, stołeczny gród stał się miejscem schronienia dla okolicznego rycerstwa. Stąd wysłano wiadomość o napadzie Leszkowi Czarnemu, przebywającemu w Krakowie. W roku następnym rycerstwo koncentrowało się w Sandomierzu do walki z Litwinami, która rozegrała się na terenach leżących za Wisłą, zapewne w okolicach Łukowa⁴³. Rok 1285 przyniósł w księstwie sandomierskim zaburzenia wewnętrzne. Bunt miejscowego rycerstwa pod przewodnictwem wojewody Janusza umożliwił księciu mazowieckiemu Konradowi II opanowanie grodów w Sandomierzu i Radomiu, Leszek Czarny uporał się jednak z buntownikami, odzyskując oba ośrodki. Konsekwencje porażki dotknęły uczestników tego ruchu, w tym także pełniących dotąd wysokie stanowiska urzędnicze w księstwie sandomierskim⁴⁴.

pierwotnie chciał zająć całe dziedzictwo po Bolesławie Wstydlwym, lecz po odmowie ze strony „bojarów” ograniczył swoje aspiracje tylko do ziem pogranicznych („grodów na ukrainie”). Zob. *Kronika halicko-wołyńska. Kronika Romanowiczów*, tłum. i wyd. D. Dąbrowski, A. Jusupović, Kraków 2017, s. 232–233.

⁴⁰ J. Długosz, *Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego*, tłum. J. Mrukówna, ks. 7–8, Warszawa 1974, s. 268.

⁴¹ S. Krakowski, *Obrona wschodniego pogranicza Małopolski za Leszka Czarnego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne, seria 1, nr 15, 1960, s. 101. Według *Kroniki halicko-wołyńskiej...* (s. 233) najeźdźcy stali przez jakiś czas w pobliżu sandomierskiego grodu.

⁴² P. Żmudzki, *Studium...*, s. 286–288.

⁴³ O wszystkich tych wydarzeniach zob. *Rocznik Traski*, w: *MPH*, t. 2, Lwów 1872, s. 848–849.

⁴⁴ W *Roczniku Traski* (s. 848) bunt pod rokiem 1282. Brało w nim udział rycerstwo obu małopolskich dzielnic, ale w źródle podani tylko: *Janussius palatinus et milites Sandomirienses*. W rzeczywistości Janusz z rodu Starzów nie był już wówczas wojewodą sandomierskim, lecz kasztelanem krakowskim. O uczestnikach buntu zob. P.K. Wojciechowski, *Ugrupowania polityczne w ziemiach krakowskiej i sandomierskiej w latach 1280–1285*, „Przegląd Historyczny”, T. 70: 1979, nr 1, s. 57–72. Całość zagadnienia przedstawił P. Żmudzki, *Studium...*, s. 399–405.

Kolejny rok był widownią przełomowego wydarzenia w dziejach Sandomierza, jakim stało się powstanie w jego obrębie lokowanego miasta. Leszek Czarny powierzył wójtostwo w nim Witkonowi. Posiadanie tego ośrodka dawało księciu mocne oparcie w gminie miejskiej, będącej w stanie zarówno stawić opór zagrożeniu wewnętrznemu na wypadek kolejnych buntów, jak i obronić się przed najazdami z zewnątrz⁴⁵. Już wkrótce pojawiła się możliwość zweryfikowania walorów umocnień Sandomierza i wartości jego załogi, gdyż w końcu roku 1287 nastąpił kolejny najazd tatarski na Małopolskę. Tym razem sandomierski ośrodek ocalał⁴⁶.

Śmierć Leszka Czarnego 30 września 1288 r. otworzyła burzliwy okres w dziejach ziem małopolskich. Z inicjatywy biskupa krakowskiego Pawła z Przemankowa zgromadzone w Sandomierzu rycerstwo postanowiło wówczas powierzyć władzę w obu dzielnicach księciu mazowieckiemu Bolesławowi płockiemu⁴⁷. Jak się okazało, decyzja ta nie zamykała sprawy sukcesji po Leszku Czarnym, gdyż wkrótce pojawili się nowi pretendenci do panowania nad Małopolską. Głównym obiektem rywalizacji był Kraków, którego posiadanie uważano za niezbędny warunek zwierzchnictwa nad obu dzielnicami. Odzwierciedleniem takiego przekonania jest opisany w ruskim źródle epizod: gdy brat Bolesława płockiego, Konrad II czerski chciał zająć z pomocą ruską Lublin, leżący na wschodnich rubieżach księstwa sandomierskiego, jego załoga stwierdziła, że panem Lublina zostanie ten, kto będzie miał w rękach Kraków⁴⁸. Jej postawa zdaje się też wskazywać na dominującą w małopolskim społeczeństwie tendencję do zachowania istniejącego już od dawna związku obu dzielnic. Posiadały one nie tylko przez długi czas wspólnych władców, ale przede wszystkim funkcjonowały w oparciu o podobne zasady ustrojowe⁴⁹. Nie bez znaczenia była również przynależność do jednej diecezji⁵⁰.

⁴⁵ Leszek z pewnością inspirował się doświadczeniami z buntu w roku poprzednim, gdy mieszczanie krakowscy, głównie Niemcy, pozostali mu wierni i obronili dla niego Wawel (P. Żmudzki, *Studium...*, s. 404, 422–426).

⁴⁶ J. Długosz, *Roczniki...*, ks. 7–8, s. 314.

⁴⁷ O tym wydarzeniu pisze dopiero J. Długosz, *Roczniki...*, ks. 7–8, s. 314, lecz badacze na ogół uważają je za historyczne, zob. E. Długopolski, *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Kraków 2009, s. 15.

⁴⁸ *Kronika halicko-wołyńska...*, s. 250–251. Źródło datuje ten fakt na 1287 r., ale wcześniej jest w nim mowa o śmierci Leszka Czarnego, która nastąpiła 30 września 1288 r., więc opisywane w nim wydarzenie musiało mieć miejsce później. Zob. też B. Włodarski, *Konrad II (ok. 1252–1294)*, w: *PSB*, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967–1968, s. 587–588.

⁴⁹ O. Balzer, *Królestwo Polskie 1295–1370*, t. 1, Lwów 1919, s. 140. Wg niego oba księstwa połączyły się „w jednolitą całość ustrojową”.

⁵⁰ G. Labuda, *Testament...*, s. 184.

Bolesław sprawował władzę w Małopolsce zaledwie przez kilka miesięcy. *Rocznik małopolski* zapisał ten fakt (błędnie datując go na rok 1322): *Boleslaus post eum [Leszku Czarnym – J.P.] dux in Masovia principabat, qui eodem anno expulsus fuit*⁵¹. Do rywalizacji przystąpił książę wrocławski Henryk IV Probus, który skoncentrował wysiłki na podporządkowaniu Krakowa⁵². Działania te doprowadziły w lutym 1289 r. do opanowania tego ośrodka przez wojska jego śląskich sojuszników, podczas gdy Bolesław utrzymał się przy władzy w księstwie sandomierskim. Wkrótce też podjął zbrojną akcję przeciwko wspierającym Henryka IV książętom śląskim, Przemkowi ścinawskiemu i Bolesławowi opolskiemu, atakując ich wojska pod Siewierzem 26 lutego 1289 r. Po jego stronie też walczyli inni Piastowie, synowie Kazimierza kujawskiego Władysław Łokietek i sprawujący rządy w Łęczycy Kazimierz⁵³ oraz posiłki nadesłane przez Przemysła II wielkopolskiego. Wojska te odniosły zwycięstwo nad siłami książąt śląskich, po czym podjęły próbę opanowania Krakowa. W wyniku oblężenia w ręce Bolesława ponownie dostało się miasto, zaś na Wawelu broniła się załoga wierna Henrykowi Probusowi. Jednocześnie w księstwie sandomierskim doszło do zbrojnej ekspansji Konrada II, który mimo fiaska wcześniejszej akcji na Lublin podjął na nowo działania we wschodniej Małopolsce, korzystając ze wsparcia ruskiego księcia Mścisława łuckiego. Bolesław zgodził się na przejście przez brata księstwa sandomierskiego, zyskując w ten sposób jego pomoc w zabiegach o Kraków.

Latem 1289 r. doszło do kolejnego przesilenia w walkach o Małopolskę. Jej podział pomiędzy Bolesława i Konrada II został źle odebrany przez rycerstwo obu dzielnic, w wyniku czego mazowieccy książęta stracili jego poparcie. Wówczas wystąpił przeciw nim dotychczasowy sojusznik, książę kujawski Władysław Łokietek. Uznany w lipcu przez Małopolan za księcia krakowskiego i sandomierskiego,

⁵¹ MPH, t. 3, s. 185. Warto zauważyć, iż do panowania Bolesława w Krakowie użyty został termin *principabat*, który mógł oznaczać sprawowanie władzy zwierzchniej. Z kolei w *Kronice halicko-wotyńskiej* (s. 232 i przyp. 1529) „wielkim księciem Krakowa” został nazwany Bolesław Wstydlivy. To może sugerować, iż w XIII w. władza nad tym ośrodkiem stale dawała książętom nadrzędną pozycję wśród innych członków dynastii.

⁵² Wśród motywów, jakimi kierował się książę wrocławski sięgając po władzę w tej dzielnicy, historycy podawali desygnowanie go na tron krakowski przez Leszka Czarnego, a nawet już przez Bolesława Wstydlivego, porozumienie bezdzietnych książąt piastowskich (Leszka Czarnego, Przemysła II, Henryka Probuse, Henryka głogowskiego) odnośnie do przyszłego dziedziczenia ich księstw, popieranie go przez część małopolskich możnowładców na czele z kasztelanem krakowskim Sulkiem z Niedźwiedzia, zob. J. Tęgowski, *Zabiegi księcia kujawskiego Władysława Łokietka o tron krakowski w latach 1288–1293*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, T. 6: Historia, 1988, s. 44–48.

⁵³ J. Mitkowski, *Kazimierz (1261/2–1294)*, w: PSB, t. 12, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966–1967, s. 277–278.

podjął rywalizację z Henrykiem Probussem korzystając ze wsparcia, jakiego udzielił mu książę halicki Lew. Ruskie wojska dokonały wówczas spustoszeń w śląskich posiadłościach Probuse⁵⁴, który nie ugiął się jednak pod presją tych działań i już pod koniec sierpnia wkroczył do Krakowa, zmuszając Łokietka do pospiesznej ucieczki z miasta. Utrwalając swoje panowanie nad tym ośrodkiem, Henryk podawał się za władcę obu małopolskich dzielnic, używając tytułu: *dux Zlesie, Cracouie et Sandomirie*⁵⁵. Nie wiadomo, czy w praktyce panował w księstwie sandomierskim, choć nie można tego całkowicie zanegować⁵⁶. W planach miał odbudowę królestwa w Polsce, zainspirowany ponoć do tego lekturą żywota św. Stanisława. Być może jednak Sandomierz pozostawał pod władzą Władysława Łokietka, wspieranego przez kilku znaczących małopolskich możnych.

Panowanie Probuse w Małopolsce okazało się krótkotrwałe z powodu jego rychłej śmierci 23 czerwca 1290 r. Na mocy jego testamentu ziemie te przypadły wielkopolskiemu władcy Przemysłowi II⁵⁷. Nie opanował on jednak Sandomierza, prawdopodobnie zawierając w tej sprawie z Władysławem Łokietkiem układ utrzymujący rozdzielność obu małopolskich księstw⁵⁸; o jego zgodzie na posiadanie Sandomierza przez Łokietka świadczy przyjęcie tytułu jedynie księcia krakowskiego. Przemysł przebywał w Krakowie od lipca do połowy września 1290 r., zaś ostatni dokument zawierający tę tytułaturę został wydany w listopadzie tego roku⁵⁹. W styczniu 1291 r. Przemysł II występuje już tylko jako *dux Polonie* (tj. Wielkopolski), wycofując się definitywnie z zabiegów o Małopolskę.

Głównym powodem jego rezygnacji była postawa czeskiego monarchy Wacława II, który w tym czasie podjął ekspansję na terenie Małopolski. Zwiastunem tych działań były sformułowania zawarte w dokumencie wystawionym w Brnie 7 lutego 1291 r., w którym możnowładca Henryk z Wstowa, posiadający z nadania nieżyjącego księcia Henryka Probuse małopolskie zamki w Skale i Sławkowie, uznał zwierzchnie prawa króla czeskiego (jeszcze nie koronowanego) Wacława II Przemysłydy do tych obiektów⁶⁰. W kwietniu 1291 roku monarcha ten używał już

⁵⁴ J. Tęgowski, *Zabiegi księcia kujawskiego...*, s. 53.

⁵⁵ *KDM*, t. 2, nr 515 (potwierdzenie dokumentu wystawionego przez Henryka IV w końcu 1289 albo na początku następnego roku). Ta sama tytułatura wystąpiła na pieczęci Henryka IV z wizerunkiem naturalistycznego orła, zob. Z. Piech, *Pieczęcie...*, s. 135.

⁵⁶ J. Tęgowski, *Zabiegi księcia kujawskiego...*, s. 56.

⁵⁷ *KDM*, t. 2, nr 645; *Rocznik małopolski...*, s. 184.

⁵⁸ *Rocznik Traski...*, s. 852: *Primislaus Cracoviam optinuit, Wladislaus Sandomiriam*.

⁵⁹ *KDM*, t. 2, nr 515, 516.

⁶⁰ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, ed. J. Emler, t. 2, Pragae 1882, s. 659–660, nr 1531.

tytułu księcia krakowskiego i sandomierskiego⁶¹. Jego pojawienie się w rozgrywce o władzę nad Krakowem i Sandomierzem otworzyło nowy rozdział w historii obu małopolskich dzielnic, a potem także innych ziem piastowskich. Obecgo władcę wspierała wdowa po Leszku Czarnym – Gryfina, której siostra była matką Waclawa⁶². Zyskał on także przychylność części panów małopolskich⁶³.

Panowanie Waclawa w Krakowie zostało w praktyce wprowadzone w wyniku czeskiej wyprawy na Małopolskę, kierowanej przez biskupa bamberskiego Arnolda. W tym czasie w Sandomierzu utrzymywał się przy władzy Władysław Łokietek. Według Długosza próbował on nawet zbrojnie zająć księstwo krakowskie, ale zdołał tylko zdobyć Wiślicę i dotrzeć „aż do przedmieść miasta Krakowa”⁶⁴. Miał wówczas poparcie z Węgier dzięki kontaktom z królem Andrzejem III i niektórymi tamtejszymi możnowładcami. Nowa wyprawa z Czech pod dowództwem biskupa praskiego Tobiasza zajęła część księstwa sandomierskiego (między innymi zdobyte wcześniej przez Łokietka Oblekoń i Wiślicę), ale musiała odstąpić od Sandomierza, w którym Łokietek stawiał dzielny opór⁶⁵. W efekcie Sandomierz pozostał w jego rękach, a w Krakowie utrwaliło się panowanie Waclawa.

Sytuacja uległa zasadniczej zmianie w roku następnym. W sierpniu 1292 r. Waclaw na czele swych wojsk wkroczył do Krakowa, po czym wyruszył na Sieradz, w którym bronił się Łokietek z bratem, księciem łęczyckim Kazimierzem. Natomiast opuszczony przez Łokietka Sandomierz nie stał się celem ataku. Według Długosza władca czeski zaniechał najazdu na ten ośrodek, bo trudną do pokonania przeszkodę stanowił dla niego gród w Wiślicy, pozostający w rękach ludzi Łokietka⁶⁶.

W rzeczywistości książę ten zrezygnował z Sandomierza jako głównego ośrodka oporu, zapewne widząc większe szanse w obronie Sieradza. Tam jednak również nie był w stanie stawić czoła wojskom czeskim i ich sprzymierzeńcom, wśród których byli do niedawna z nim współpracujący książęta piastowscy, a także mistrz krajowy pruski Zakonu Krzyżackiego i margrabia brandenburski. 9 października Łokietek skapitulował, zawierając z Waclawem układ, na mocy którego zrzekł się

⁶¹ *Regesta diplomatica...*, t. 2, s. 663, nr 1538.

⁶² M. Piszczkowska, *Gryfina (ur. między 1244 a 1251, zm. między 1303 a 1309)*, w: *PSB*, t. 9, Wrocław-Warszawa-Kraków 1960–1961, s. 72–73.

⁶³ Całościową charakterystykę panowania Przemysłidów na ziemiach polskich zaprezentował niedawno T. Jurek, *Polska pod władzą obcego króla. Rządy czeskie w latach 1291–1306*, w: *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. A. Marzec, M. Wilamowski, Kraków 2006, s. 187–220.

⁶⁴ J. Długosz, *Roczniki...*, ks. 7–8, s. 336.

⁶⁵ *Rocznik Traski...*, s. 852: *exercitus Bohemicus a Sandomiria confusus discessit*; o przebiegu walk zob. E. Długopolski, *Władysław Łokietek...*, s. 24–26.

⁶⁶ J. Długosz, *Roczniki...*, ks. 7–8, s. 343.

pretensji do księstw małopolskich, „a zarazem przysiągł mu wierność i pomoc przeciw każdemu człowiekowi”⁶⁷. W dokumencie, wystawionym pod Sieradzem cztery dni później, tytułował się już tylko księciem kujawskim i sieradzkim⁶⁸. Dla Sandomierza rozpoczął się kilkunastoletni okres panowania Waclawa II.

Krótkotrwałe rządy Władysława Łokietka znalazły odbicie w kilku dokumentach, których treść może wskazywać na krąg ludzi blisko współpracujących z tym władcą. W jednym z nich, wydanym 20 grudnia 1290 r., książę zatwierdził dokonane za czasów Leszka Czarnego nadanie tamtejszym dominikanom pola i winnicy. Wśród świadków figurują urzędnicy: sędzia krakowski, kasztelanowie radomski i wojnicki, a także Bartłomiej – *provisor tocius terre Sandomiriensis*⁶⁹. Sam Łokietek występuje tu jako książę krakowski, sandomierski, kujawski i sieradzki⁷⁰. Z kolei w dokumencie z 12 kwietnia 1292 r. Łokietek, już bez tytułu księcia krakowskiego, jako prawowity dziedzic i patron (*legittimus heres et patronus*) nadaje kustoszowi kolegiaty sandomierskiej Zygfrydowi posiadłość we wsi Piekary koło Obrazowa. Świadcami byli kanclerz *curie nostre*, kasztelanowie wojnicki i czechowski oraz podkomorzy sandomierski⁷¹. Wokół księcia skupiało się wówczas grono zwolenników z różnych rodów, spośród których wywodzili się lokalni urzędnicy⁷².

Szczególną rolę w dziejach Sandomierza odegrał w tym okresie Żegota z rodu Starzów-Toporczyków, obecny w życiu publicznym Małopolski w latach 1261–1302⁷³. Z jego fundacji powstał klasztor kanoników Św. Ducha de Saxia, zwanych duchakami, usytuowany pierwotnie przed bramą miejską, a od XIV wieku włączony w obręb miejskich obwarowań. Przy klasztorze działał szpital pod tym samym

⁶⁷ *Regesta diplomatica...*, t. 2, s. 684, nr 1590; *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza*, cz. 2: *Dokumenty z lat 1248–1355*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989, nr 91.

⁶⁸ *Regesta diplomatica...*, t. 2, s. 684, nr 1591.

⁶⁹ Ten incydentalnie występujący tytuł mógł oznaczać stanowisko podobne do starosty urzędującego w części Małopolski podległej Waclawowi II, zob. *Urzędnicy małopolscy...*, s. 17, przyp. 16.

⁷⁰ *KDM*, t. 1, nr 119.

⁷¹ *Ibidem*, nr 120.

⁷² Na temat Władysława Łokietka został sformułowany pogląd, że „dzięki osobistej charyzmie potrafił zjednywać sobie zwolenników na śmierć i życie”, zob. T. Jurek, *Polską pod władzą obcego króla...*, s. 217. Ten wniosek odnosił się do nieco późniejszego etapu działań tego księcia, ale można go odnieść także do jego rządów w Sandomierzu w latach 1289–1291.

⁷³ Żegota był kolejno podkomorzym sandomierskim, cześnikiem krakowskim, sędzią sandomierskim, kasztelanem lubelskim, dwukrotnie wojewodą krakowskim (1282–1284 i 1293–1296) i dwukrotnie kasztelanem krakowskim (1289–1292 i 1300–1302), zob. *Urzędnicy małopolscy...*, s. 375. Brał udział w buncie rycerstwa przeciwko Leszkowi Czarnemu, potem był zwolennikiem rządów Łokietka w Małopolsce, ale kontynuował karierę także przy Waclawie II.

wezwaniami⁷⁴. W wystawionym przez siebie dokumencie Żegota występuje z tytułem kasztelana krakowskiego, który posiadał w latach 1289–1292, piastując ten urząd przy Władysławie Łokietku⁷⁵.

Po podporządkowaniu Sandomierza Waławowi II aktywnością w tym ośrodku wykazywali się z kolei jego urzędnicy. W dokumencie z 21 marca 1300 r. starosta krakowski i sandomierski Vocco nadał Stefanowi Węgrowi (*comiti Stephano Vngaro*) za zasługi wyświadczone królewskim starostom, w tym także jemu, kamienną przeprawę (*navigium lapideum*) przez Wisłę naprzeciw Gorzyc. Na liście świadków widnieją Żegota i Otto jako wojewodowie krakowski i sandomierski oraz kasztelan sandomierski Prandota⁷⁶.

Do szczególnie ważnych w dziejach Sandomierza dokumentów należy też wydana w tym okresie bulla papieża Bonifacego VIII dla kolegiaty sandomierskiej, znana obecnie z siedemnastowiecznej kopii. Zawierała ona nadania odpustów i pozwalała na urządzenie uroczystych procesji w każdy piątek. Główne uroczystości odpustowe miały być obchodzone corocznie w dniu 2 czerwca. Podstawą decyzji papieża w tej sprawie była wiadomość o rzezi Sandomierzan z 1260 r., przedstawiona mu przez wysłanych do Rzymu sandomierskich kanoników Alberta i Bodzantę⁷⁷. Jeżeli okoliczności wydania tej bulli są autentyczne, jej uzyskanie może być uznane za ważny przejaw aktywności kapituły sandomierskiej i jej bliskich kontaktów ze Stolicą Apostolską⁷⁸.

⁷⁴ M. Buliński, *Monografia miasta Sandomierza*, Warszawa 1879, s. 349–351.

⁷⁵ *KDM*, t. 2, nr 520. Jak podał w komentarzu F. Piekosiński, Żegota był w tych latach kasztelanem krakowskim przy Władysławie Łokietku, czyli piastował ten urząd jedynie tytularnie, skoro Kraków znajdował się wówczas w rękach Waławia II. Należy dodać, iż ponownie występował jako kasztelan krakowski w latach 1300–1302, a więc z ramienia Waławia II (*Urzędnicy małopolscy...*, s. 62). Ten nie posiadający daty dokument według wydawcy pochodzi z 1292 r., co sprawia trudności z wyjaśnieniem zapowiedzi opieczętowania go pieczęciami wymienionych w koroboracji dostojników: krakowskiego biskupa krakowskiego Jana Muskaty (który uzyskał tę godność dopiero w 1295 r.) i księcia Bolesława opolskiego jako starosty krakowskiego (którym był w 1302 r.). Rzutuje to na ustalenie czasu fundacji duchaków w Sandomierzu, którą wyznaczano na lata od 1292 do 1322, zob. K. Antosiewicz, *Zakon Ducha Św. de Saxia w Polsce średniowiecznej*, „Nasza Przeszłość”, T. 23: 1966, s. 176–177. Sama autorka przyjęła datę „około r. 1292” (zob. eadem, *Szpital i kościół Świętego Ducha w Sandomierzu*, „Studia Sandomierskie”, T. 2: 1981, s. 267). Z kolei T. Nowakowski datuje wspomniany dokument na 1302 r. (*Małopolska elita władzy wobec rywalizacji o tron krakowski w latach 1288–1306*, Bydgoszcz 1992, s. 65–66).

⁷⁶ *KDM*, t. 2, nr 538. Vok z Kravař jest odnotowany jako starosta tylko w tym jednym dokumencie, zob. *Urzędnicy małopolscy...*, s. 285.

⁷⁷ M. Buliński, *Monografia...*, s. 158–171.

⁷⁸ Czas wydania tej bulli jest powszechnie określany przez historyków na rok 1295. Można też spotkać próby jej innego datowania, np. 11 listopada 1296 r. – zob. J. Długosz, *Roczniki...*, ks. 7–8,

Pomimo postanowień układu sieradzkiego z października 1292 r. sprawa posiadania Małopolski nadal była podnoszona przez zainteresowane tym podmioty polityczne. Władysław Łokietek nie pogodził się z wymuszoną rezygnacją z Krakowa i Sandomierza. Już w styczniu 1293 r. odbył się w Kaliszu zjazd, w którym obok niego wzięli udział Przemysław II wielkopolski i Kazimierz Łęczycki oraz arcybiskup gnieźnieński Jakub Świnka. Przywódca polskiego Kościoła, który w poprzednim roku swoją obecnością pod Sieradzem wpłynął na uniknięcie przez Łokietka niewoli u Waclawa II, teraz był też zapewne inicjatorem porozumienia obecnych na zjeździe książąt co do dalszych działań, w tym także odnoszących się do odzyskania obu małopolskich księstw⁷⁹.

Najważniejszą rolę w tym układzie odgrywał niewątpliwie Przemysław II, władający Wielkopolską, a od 1294 r. także Pomorzem Gdańskim, który skupił teraz swe wysiłki na przywróceniu w Polsce królestwa. Jego tragiczna śmierć w lutym 1296 r., wkrótce po koronacji odbytej w Gnieźnie w czerwcu 1295 r., sprawiła, że głównym oponentem Waclawa II stał się Władysław Łokietek. Mimo przejęcia części ziem po Przemysławie II, a wcześniej (w 1294 r.) także księstwa łęczyckiego po swym poległym z rąk Litwinów bracie Kazimierz, był on nadal zbyt słaby, aby podjąć konfrontację z królem Czech, zwłaszcza w obliczu konfliktu z księciem Henrykiem głogowskim o panowanie w Wielkopolsce. Stąd w listopadzie 1297 r. ponownie uznał prawa Waclawa II do ziem krakowskiej i sandomierskiej, otrzymując w zamian obietnicę wypłacenia 5 tysięcy grzywien srebra⁸⁰. Prawie dwa lata później, w sierpniu 1299 r. we wsi Kłęka wystawił dokument, w którym zobowiązał się do złożenia w najbliższe Boże Narodzenie hołdu Waclawowi jako królowi Czech, księciu Krakowa i Sandomierza oraz margrabiemu Moraw⁸¹. Do hołdu nigdy nie doszło, za to już w listopadzie Władysław po raz kolejny zmanifestował swoje roszczenia do terytoriów małopolskich, występując w intytulacji dokumentu jako *heres regni Polonie, dux Cracovie, Sandymyrie, Cuyavie et Syradie*⁸².

Rok 1300 był momentem największych triumfów Waclawa II w Polsce. Latem stanął on na czele zbrojnej wyprawy z udziałem rycerstwa czeskiego, małopolskiego i niemieckich oddziałów posiłkowych, łatwo pokonał Władysława Łokietka i zmusił go do opuszczenia kraju, a następnie koronował się w Gnieźnie na króla

s. 158, przyp. 26. Dyskusję toczoną wokół jej treści i okoliczności powstania zaprezentował K. Stopka, *Męczennicy sandomierscy. Legenda i rzeczywistość*, „Nasza Przyszłość”, T. 80: 1993, s. 55–58.

⁷⁹ J. Tęgowski, *Zabiegi księcia kujawskiego...*, s. 66.

⁸⁰ E. Długopolski, *Władysław Łokietek...*, s. 49.

⁸¹ Łokietek występuje tam jako *dux Maioris Polonie, Poznanie, Pomoranie, Lancicie, Cuyavie et Syradie*, *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, t. 2, Poznań 1878, nr 818.

⁸² *Ibidem*, nr 826.

Polski, stając się bezpośrednim lub pośrednim zwierzchnikiem większości piastowskich ziem. Będące od 1292 r. pod jego panowaniem księstwo sandomierskie nie cieszyło się spokojem. W 1293 r. w pobliżu Sandomierza przebywali Tatarzy⁸³, trzy lata później księstwo najechali Litwini, doznając zresztą klęski⁸⁴, a w 1300 r., w czasie gdy sandomierskie rycerstwo było na wyprawie z królem czeskim, najazd ruski zniszczył Nowe Miasto (obecnie Nowe Miasto Korczyn)⁸⁵.

Władysław Łokietek, zmuszony przez Waclawa do opuszczenia Polski, szukał wsparcia dla swoich planów odzyskania utraconych ziem za granicą. Zorganizowana w 1302 r. z pomocą ruską i tatarską wyprawa na Sandomierz została odparta, a rycerstwo krakowskie i sandomierskie wyprawilo się w odwecie na Ruś, szerząc tam – jak podają źródła – spustoszenie wśród nieprzyjaciół. Doszło wówczas do odzyskania Lublina, który znajdował się dotąd w ruskich rękach⁸⁶. Poparcie, jakie Łokietek często otrzymywał od władcy halicko-włodzimierskiego Jerzego I, było oparte na osobistych więzach pomiędzy obu książętami: siostra Łokietka, Eufemia, była żoną ruskiego księcia⁸⁷.

W pierwszych latach XIV stulecia w Sandomierzu miało miejsce wydarzenie, które poważnie skompromitowało rządy Waclawa w tym mieście. Doszło bowiem wówczas do zamordowania kustosa kapituły kolegiackiej Zygfrйда i ograbienia skarbcza kolegiaty przez najemników w służbie króla, którymi z jego ramienia kierował jako starosta biskup krakowski Jan Muskata. Na polecenie arcybiskupa Jakuba Świnki wytoczono mu później w tej sprawie proces kościelny⁸⁸. Czynności procesowe podjęli wysłani do diecezji krakowskiej kanonicy Henryk z Łęczycy

⁸³ *Rocznik Traski...*, s. 852: *Tartari circa Sandomiriam fuerunt, to samo Rocznik Małopolski...*, s. 184.

⁸⁴ *Rocznik Traski...*, s. 853: *Litwani terram Sandomiriensem intrant et vincuntur*.

⁸⁵ *Rocznik Traski...*, s. 853: *militibus existentibus in bello cum rege Bohemie*. Zapewne jest tu mowa o uczestnictwie sandomierskiego rycerstwa w wyprawie Waclawa II do Wielkopolski.

⁸⁶ *Rocznik Traski...*, s. 853; *Rocznik Małopolski...*, s. 188. Lublin został przejęty przez księcia Lwa halickiego podczas walk książąt o Kraków w 1289 r. – zob. J. Tęgowski, *Zabiegi księcia kujawskiego...*, s. 53 i przyp. 55. O walkach toczonych w 1302 r. o Sandomierz i Lublin pisał ostatnio R. Szczygieł, *Lokacja Lublina na prawie magdeburskim i jego dzieje w XIV i XV wieku*, w: *Lublin. 700 lat dziejów miasta*, red. G. Figiel, R. Szczygieł, W. Śladkowski, Lublin 2017, s. 44.

⁸⁷ B. Włodarski, *Eufemia, córka Kazimierza I*, w: PSB, t. 6, Kraków 1948, s. 317.

⁸⁸ Materiały procesu zostały opublikowane w *Monumenta Poloniae Vaticana* (dalej cyt.: MPV), t. 3: *Analecta Vaticana*, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1914, nr 121. Jego podłoże i przebieg były wielokrotnie omawiane przez historyków, zob. m.in.: W. Abraham, *Sprawa Muskaty*, Kraków 1893; T. Silnicki, K. Gołąb, *Arcybiskup Jakub Świnka i jego epoka*, Warszawa 1956, s. 247–262; S. Gawlas, „*Verus heres*”. *Z badań nad świadomością polityczną obozu Władysława Łokietka w początku XIV w.*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 95: 1988, s. 77–104; T. Pietras, „*Krwawy wilk z pastorałem*”. *Biskup krakowski Jan zwany Muskatą*, Warszawa 2001.

i Mikołaj z Uniejowa, którzy 20 lipca 1306 r. zebrali w Sandomierzu zeznania świadków, głównie członków kapituły kolegiackiej (m. in. jej dziekana Herborda) na temat zbrodni, popełnionych przez podwładnych Muskaty. Wymieniono wśród nich związanie i śmiertelne pobicie kustosza Zygryda oraz grabież ksiąg, kielichów i szat liturgicznych należących do kapituły⁸⁹.

W historiografii powszechnie przyjmuje się, iż Jan Muskata odgrywał w tamtych latach wyjątkową rolę w służbie Przemyślidów na terenie Małopolski. Natomiast tylko w aktach wspomnianego procesu zachowała się informacja, że piastował również stanowisko starosty. Nie jest możliwe precyzyjne określenie czasu zajmowania przezeń tego urzędu. Być może pełnił tę funkcję dwukrotnie – po raz pierwszy ok. 1304 r. (jest domniemanie, że był to okres od lipca 1303 r. do kwietnia 1304 r.), a następnie w latach 1305–1306⁹⁰. Nie ułatwia to datowania incydentu w Sandomierzu, który mógł mieć miejsce zarówno we wcześniejszym, jak i późniejszym okresie, gdy ziemia sandomierska wróciła już we władanie Łokietka, a w krakowskiej panowali jeszcze Czesi⁹¹.

Istotną kwestią są przyczyny tak okrutnego potraktowania członka sandomierskiej kapituły. Wiąże się ona z pewnością z działaniami prowadzonymi w Małopolsce przez ludzi króla Waclawa, podległych biskupowi jako staroście. Zachowała się o nim bardzo negatywna opinia, jakoby miał nakłaniać podwładnych do rabunków świątyń, pokazując im topór i twierdząc, iż jest to klucz św. Piotra, którym można otwierać kościelne skarbcze. Nie da się więc wykluczyć, że Zygryd poniósł śmierć w obronie majątku kapituły, jako jej kustosz miał bowiem obowiązek pilnowania sprzętów kościelnych, jak też nadzoru nad biblioteką i świątnikami⁹². Być może usiłował przeszkodzić grabieży, widząc zamiary przybyłych do miasta najemników. Jednym z zarzutów, jakie stawiano w procesie Muskacie, było wynagradzanie przez niego żołnierzy (*soldinarii*) z dóbr zrabowanych mieszkańcom Małopolski. W wydarzeniu tym można też upatrywać jedną z akcji pacyfikacyjnych, podejmowanych przez ludzi Waclawa II wobec stronników Władysława Łokietka. Wskazywałoby na to zeznanie przeora opactwa premonstratensów w Busku, które również padło ich ofiarą. Stwierdził on mianowicie, że biskup *tenet Theutonicos contra ducem et contra gentem Polonicam, ut spoliarunt terras*⁹³. Księciem, o którym tu mowa, mógł być tylko Władysław Łokietek. Akcja ta, według słów duchownego, była skierowana

⁸⁹ MPV, t. 3, s. 75–95.

⁹⁰ *Urzednicy malopolscy...*, s. 285.

⁹¹ L. Poniewozik (*Pralaci i kanonicy...*, s. 342–343) ustala czas śmierci Zygryda najpóźniej na początek 1305 r.

⁹² M. Buliński, *Monografia...*, s. 159–160.

⁹³ MPV, t. 3, s. 85.

przeciwko narodowi polskiemu i polegała na rabunku najeżdżanych terytoriów. W jego zeznaniu znalazła się też wzmianka, iż klasztor w Busku został napadnięty przez ludzi Muskaty występujących „pod chorągwią” (*sub vexillo*), co nadawało tej akcji znamiona regularnego działania o charakterze wojennym.

Warto by może również rozważyć, czy postępowanie podwładnych Muskaty w stosunku do kapituły sandomierskiej nie wiązało się także z konfliktem między Wacławem II a Stolicą Apostolską. Jego koronację na króla Polski papież Bonifacy VIII uznał w 1302 r. za nieważną i bezprawną⁹⁴. Jednocześnie od lat okazywał on kapitule kolegiackiej w Sandomierzu swoją przychylność, czego efektem była wspomniana już bulla odpustowa. O bliskich stosunkach samego Władysława z Bonifacym VIII mówi tradycja, według której Łokietek odwiedził Stolicę Piotrową w Roku Jubileuszowym 1300, gdy przebywał na wygnaniu⁹⁵. Być może więc akcja królewskiego wojska miała na celu pacyfikację środowiska kapitulnego, opowiadającego się po stronie papieża i współpracującego z nim piastowskiego księcia.

Działania Władysława Łokietka, zmierzające do odzyskania Małopolski, były przez niego prowadzone w przeciągu pierwszych kilku lat XIV wieku, począwszy od opanowania Wiślicy z pomocą Węgrów w 1304 r.⁹⁶ Sandomierz udało mu się zająć w roku następnym, „mimo że miał wojsko pełne raczej wieśniaków niż rycerzy”, jak stwierdził Jan Długosz, co wskazywałoby na powszechne poparcie tej akcji przez pospolitą ludność⁹⁷. Wkrótce też w rękach Łokietka znalazła się cała ziemia sandomierska, a po niej krakowska z jej stolicą⁹⁸. W Sandomierzu książę mógł liczyć na liczne grono zwolenników. Część z nich znana jest z akt procesu kanonicznego przeciw Muskacie; spośród 55 świadków oskarżenia co najmniej jedenastu było związanych z Sandomierzem, począwszy od tamtejszych urzędników ziemskich – wojewody i kasztelana, poprzez władze miasta z wójtem Markiem na czele, aż do grupy duchownych, z których niemal wszyscy byli członkami kapituły⁹⁹. Po opanowaniu Sandomierza Łokietek zapewne zmienił jego władze, na co wskazuje obecność Marka na wójtostwie oraz wystawiony w 1307 r. dokument, w którym książę nadaje temuż wójtowi i jego synowi (ewentualnie bratu) Robertowi (Rupertowi)

⁹⁴ E. Długopolski, *Władysław Łokietek...*, s. 65.

⁹⁵ J. Długosz, *Roczniki...*, ks. 9, Warszawa 1975, s. 16; wiadomość o pobycie Władysława Łokietka w Rzymie jest domysłem Długosza lub pochodzi z nieznanego przekazu, zob. A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór...*, s. 324; wielu historyków, w tym E. Długopolski (*Władysław Łokietek...*, s. 61–62), uważa obecność Łokietka w Stolicy Apostolskiej za fakt historyczny.

⁹⁶ *Rocznik Traski...*, s. 853.

⁹⁷ J. Długosz, *Roczniki...*, ks. 9, s. 41. Kronikarz podał przy tym, że działania te rozpoczęły się zaraz po śmierci Wacława II, który zmarł 23 czerwca 1305 r.

⁹⁸ *Rocznik Traski...*, s. 853, wg którego Kraków został zajęty dopiero w 1306 r.

⁹⁹ S. Gawlas, „*Verus heres...*”, s. 83, przyp. 28.

wsie Radoszkowice i Ocina nad Łukawą. Świadczy to o pozbawieniu wójtostwa wcześniej urzędującego Witkona, który być może stracił zaufanie władcy¹⁰⁰.

Odtąd Sandomierz aż do upadku państwa w końcu XVIII wieku znajdował się pod panowaniem kolejnych władców Polski. Poczynając od Władysława Łokietka w oficjalnej tytulaturze polskich królów wśród imiennie wyszczególnionych ziem widniała także ziemia sandomierska¹⁰¹. Nazwa jej stołecznego ośrodka weszła dzięki temu na trwałe do polskiej symboliki państwowej.

*

Jak wynika z przebiegu wydarzeń toczących się wokół Sandomierza w okresie rozbitcia dzielnicowego, niejednokrotnie przypadała mu do odegrania istotna rola w skali całego kraju, rządzonego przez kolejne pokolenia potomków Bolesława Krzywoustego. W XII wieku pozycja Sandomierza nie rysuje się jeszcze zbyt wyraziście. Wręcz symboliczną wymowę może mieć fakt, że mistrz Wincenty Kadłubek ani razu nie wzmiankuje go w swej kronice, opisującej dzieje Polski do końca tego stulecia, choć przecież osobiście był z nim związany jako kanonik miejscowej kapituły kolegiackiej.

Wiek XIII przyniósł zasadniczy wzrost znaczenia księstwa sandomierskiego wśród piastowskich dzielnic. Dzięki związkom z Krakowem Sandomierz okazał się ważniejszy w stosunkach politycznych od innych ośrodków dzielnicowych, których było początkowo kilka, a potem ich liczba stale wzrastała. Zadecydowała o tym nie tylko dość niewielka odległość pomiędzy tymi ośrodkami i ich usytuowanie w obrębie jednej krainy zwanej później Małopolską, ale i rozstrzygnięcia, jakie nastąpiły w ostatnich dziesięcioleciach XII wieku, gdy jako stolice odrębnych księstw znalazły się we władaniu Kazimierza Sprawiedliwego. Od jego śmierci aż do początków XIV wieku Sandomierz przeżywał okres największego znaczenia politycznego w swoich dziejach¹⁰². W tym czasie władzę nad nim sprawowało co najmniej dziesięciu władców oraz dwie wdowy (Helena i Grzymisława) w imieniu swych małoletnich synów.

Związki Sandomierza z Krakowem, którego wyjątkowa pozycja w stosunkach międzydzielnicowych była widoczna nawet wówczas, gdy zabrakło czynnika nadrzędnego, jakim był do pewnego czasu system pryncypacki, przejawiały się

¹⁰⁰ KDM, t. 1, nr 137.

¹⁰¹ Zob. np. KDM, t. 1, nr 163 (2 października 1320 r.): *Wladislaus, Dei gracia, Polonie Rex, nec non Cracovie, Sandomirie, Syradie, Lancicie, Cuyavie, Pomoranieque terrarum dux.*

¹⁰² Od XIV w. jego znaczenie w strukturach zjednoczonego państwa wyraźnie się zmniejszyło, gdy stał się stolicą ziemi, a potem województwa, w dodatku uszczuplonego w 1474 r. o tereny leżące na wschód od Wisły, zob. J. Reder, *Sandomierskie – dzieje degradacji historycznego regionu*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, T. 53: 2001, z. 2, s. 157–171.

w różnych formach. Przede wszystkim przez dużą część tego okresu obie dzielnice posiadały wspólnych władców, wśród których najtrwalszymi i najbardziej stabilnymi rządami wykazali się Leszek Biały, Bolesław Wstydlivy i Leszek Czarny. Przez Sandomierz wiodła droga do tronu krakowskiego, co z różnym skutkiem realizowali Leszek Biały, Konrad Mazowiecki i jego syn Bolesław, a także Bolesław Wstydlivy i Władysław Łokietek. Ale zdarzały się też sytuacje odwrotne, gdy książęta, którzy tracili władzę w Krakowie, musieli zadowolić się Sandomierzem, zazwyczaj zamierzając powrócić na Wawel w sprzyjających okolicznościach. Tak było z Leszkiem Białym, który oddawał tron krakowski kolejno Mieszkowi Staremu, Władysławowi Laskonogiemu i Mieszkowi Płatonogiemu, czy z Władysławem Łokietkiem, wypartym z Krakowa przez Wacława II. Również Bolesław Wstydlivy w okresie małoletności zmuszony był osiąść w Sandomierzu, podczas gdy rywalizację o Kraków prowadzili przez piętnaście lat potężniejsi od niego kuzyni: Konrad Mazowiecki, Władysław Laskonogi i książęta śląscy. Także wspomniane księżne-wdowy, strzegące praw swych małoletnich dzieci, musiały zadowolić się Sandomierzem, chociaż wcześniej rezydowały u boku mężów w wawelskim grodzie.

Pomimo związków między obu tymi dzielnicami, droga do władzy w każdej z nich była inna. W Krakowie już od czasów Kazimierza Sprawiedliwego decydowało o tym przyzwolenie ze strony tamtejszego możnowładztwa, a zatem tron na Wawelu miał w praktyce charakter elekcyjny. Natomiast w Sandomierzu istotną rolę odgrywały dziedziczne prawa do tronu w obrębie potomstwa wspomnianego władcy: w praktyce zasiadali na nim jego dwaj synowie, dwaj wnukowie i czterej prawnukowie. Natomiast nie dzierżył władzy w tym ośrodku żaden z Piastów wywodzących się od pozostałych synów Bolesława Krzywoustego, nie licząc Henryka Probusa, który przez krótki czas, i to jedynie formalnie, tytułował się księciem sandomierskim.